

Решетука Т.В.

кандидат наук із соціальних комунікацій

викладач кафедри журналістики

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

СТАНОВЛЕННЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ НА ТЕРНОПІЛЛІ В КІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В УМОВАХ АВСТРО- УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Анотація. У статті з'ясовано чинники, що вплинули на становлення видавничої справи на Тернопіллі у 1886-1914 роках, викладено історію книго- та пресодрукування у краї в цей період, проаналізовано українськомовний репертуар тогочасних періодичних і неперіодичних видань, вказано на роль окремих особистостей та громадських організацій у розвитку видавничої справи.

Ключові слова: історія видавничої справи, історія журналістики, видавничий процес, видавничий репертуар, книгодрукування, Тернопілля.

Abstract. The article reveals factors, that had an influenced on publishing formation in Ternopil region in 1886-1914, outline the history of book and press typography in the region at that period of time, analyzes repertoire of contemporary Ukrainian-language periodicals and not periodical publications, points on the role of individuals and NGOs in the development of publishing.

Key words: history of publishing, journalism history, editorial process, publishing repertoire, typography, Ternopi region.

Специфіка видавничої справи на Тернопіллі в 1886-1914 роках визначається характером історико-суспільних процесів у Галичині, яка на той час була східною околицею Австро-Угорської імперії. Тернопільщина кінця XIX століття була центром етнокультурного пограниччя: належала географічно до двох великих держав — Російської імперії та імперії Габсбургів. Етнічний склад її населення характеризується значним розмаїттям: окрім українців, тут проживали поляки, німці, євреї та представники інших національностей [5, с. 74].

Помітне відставання краю у становленні національної видавничої справи було зумовлено низкою чинників. Однією з причин такої ситуації був національний склад населення краю та його соціальна належність. Попри те, що Тернопіль був найбільшим містом західного Поділля і третім за кількістю населення містом Галичини, українці у ньому становили не більше 30 відсотків населення, до того ж третина з них займалася рільництвом, живучи в передмістях, неначе на селі. Українське населення Тернополя належало до старовинних міщанських родів, що мали давні традиції, проте вирізнялися певним консерватизмом [5, с. 73–75].

Аналогічна ситуація склалася й на всьому Тернопіллі: хоча українці становили до 65 відсотків населення краю, 90 відсотків із них були задіяні в сільському господарстві, проживаючи переважно на селі [5, с. 72–73], а сільське населення, за спостереженнями сучасних істориків, менше цікавилася речами абстрактними, не пов'язаними зі щоденним життєвим досвідом землероба, як-то: суспільні рухи, наукові винаходи чи художня література [2, с. 270].

Іншим чинником, який формував культурну ситуацію краю, був низький

рівень писемності населення. Як зазначає Я. Грицак, особливо значною була частка анальфabetів серед українського населення: «Загальна тенденція була така, що чим більша частка руського населення у певній місцевості, тим вищий рівень неписьменности; в окремих східних повітах він сягав аж 90%» [2, с. 40].

Розвиток промисловості, що розпочався у другій половині XIX століття у Західній Європі, а отже, й у Австро-Угорщині, та пов'язана з ним урбанізація не надто торкнулися Галичини, а особливо Галицького Поділля, які поки що не були охоплені цими процесами і надалі залишалися сільськогосподарською околицею імперії [5, с. 75, 142].

Розгляньмо докладніше, як означені тенденції вплинули на становлення видавничої справи на Тернопіллі.

Власне історія видавничої справи Тернопілля сягає початку XVII століття, коли Кирило (Транквіліон) Ставровецький у 1618 році розпочав друкарство в Почаївському монастирі, перевізши сюди з Унева свою друкарню і закінчивши друк «Зерцала Богословія» [6, с. 270–271]. Того самого року Ставровецький переїжджає до Рохманова (село поблизу містечка Шумськ Тернопільської області) і забирає із собою друкарню. Тут у 1619 році він друкує «Євангеліє Учительное» [6, с. 275].

Почаївська друкарня знову запрацювала лише у 1730 році і відтоді успішно функціонувала аж до 1918 року, коли її частково було вивезено до Києва, а потім до Москви [7, с. 355, 368]. У цей період тут було надруковано значну кількість книг, та після поділу Польщі 1795 року, коли Почаїв і Кременець увійшли до складу Російської імперії, на тутешні видання поширилися всі цензурні обмеження, що діяли на той час у Росії, тож про місцеві українські видання кінця XIX — початку XX століття можна говорити досить умовно — у російськомовних виданнях трапляються тексти, зазвичай фольклорні, українською мовою, надруковані «язичієм».

Перша згадка про друкарню в Тернополі датується 1815 роком, її власником був Н. Пітлес, а достовірні відомості про книгодрукування — 1857 роком, коли тут відкрилася друкарня поляка Йосипа (Осипа) Павловського [1, с. 12]. Попри те, що у другій половині XIX століття «має свою друкарню майже вже кожне більш-менш видатне місто Галицького Поділля» [4, с. 4], українськомовне книго- і пресовидання тут з'являються доволі пізно порівняно з іншими містами Галичини.

З огляду на це, друкарні, що з'являються у Тернополі та інших повітових містечках краю, належали здебільшого полякам, тож і національне книго- і пресовидання з'являються тут дещо пізніше. У період австро-угорського панування на Тернопіллі не було жодної друкарні, власником якої був би українець [3, арк. 34, 34 зв., 36, 38, 39, 39 зв., 41–44, 46, 47; 10, арк. 20–26, 75–79, 81]. Так, у Тернополі протягом 1857–1914 років діяло, змінюючи одна одну, п'ять друкарень. Першою, як уже зазначалося, розпочала роботу друкарня поляка Йосипа Павловського, що діяла з 1857 року [1, с. 12]. У 1893 році її власником став поляк Станіслав Коссовський (діяла з 1893 по 1936 роки) [1, с. 183]. Уже з 1895 року розпочала діяльність друкарня Леона (Лева) Вербицького, також поляка

за національністю і римо-католика за віросповіданням [3, арк. 34, 34 зв.], що діяла аж до кінця тридцятих років XX століття. Дещо пізніше, у 1905 році, була заснована «Друкарня Подільська» Йосипа Степка (Юзефа Степека), також поляка римо-католика [3, арк. 39, 39 зв.]. Останньою, у 1913 році, розпочала роботу друкарня Давида Окса [3, арк. 38]. Усі вони поряд з польськомовними друкували книжкові та періодичні видання українською мовою.

У Бережанах із середини 70-х років XIX століття діяла єдина друкарня, власником якої був Альфред Ціхоцький, а після його смерті — його вдова Ванда [3, арк. 36, 41, 42]. Окрім того, на Тернопіллі діяли друкарні у Борщеві, Бучачі (Печатня народна В. Дратлера), Збаражі, Зборові, Підгайцях, Скалаті (друкарня Лева Таненбаума), Теребовлі, Чорткові, де виходили у світ українські видання.

Значна частка населення Тернопілля, зайнятого у аграрному виробництві, спричинила доволі пізнє гуртування національно-свідомих українців у культурно-освітні та громадські товариства, що організовувалися у той час по всій Галичині. Так, філія товариства «Просвіта», що об'єднувала просвітян не лише Тернополя, а й кількох навколишніх повітів, була заснована з ініціативи О. Барвінського в 1876 році, «Руська бесіда», з його ж ініціативи, — у 1883 році, «Міщанське братство» постало з чоловічого міщанського хору в 1890 році [1, с. 142, 207, 241]. Та вже наприкінці XIX — на початку XX століття на Тернопіллі діяли десятки новостворених національних організацій, що активно долучилися до розбудови суспільного життя краю, зробивши його «правдивим бастионом українства в Галичині» [11, с. 47]. Коштом громадських організацій краю друкували чимало видань переважно просвітницького характеру. У вихідних даних багатьох тогочасних друків читаємо: «Накладом філії руского Товариства педагогічного», «Накладом Зведення кн. Острожского в Тернополи», «Накладом Фонду шкільного», «Накладом Товариства опіки над інтернатом» тощо.

Характерною рисою становлення видавничої справи краю цього періоду є активне долучення до неї окремих особистостей, відомих громадських та культурно-освітніх діячів, греко-католицького духовництва. Завдяки їхній подвижницькій праці, зрештою, їхніх власних коштів побачили світ «Руська історична бібліотека» (редактор-видавець Олександр Барвінський), перше перевидання в Україні альманаху «Русалка Дністрова» (видавець отець Йосип Застирець), найтиражованіші на той час часописи «Посланникъ» та «Книжечки Миссійні» (редактор-видавець отець Лев Джулинський), визнаний найкращим для курсів анальфabetів «Буквар для науки неграмотних», який перевидавали протягом семи років чотири рази (автор і видавець першого накладу народний учитель Онуфрій Солтис). Зрештою, фактично всі часописи краю цього періоду постали з приватної ініціативи і коштом їхніх засновників, зазвичай знаних у краї громадських чи культурно-освітніх діячів.

Видавнича справа приваблювала їх зовсім не з огляду на змогу отримання статків чи здобуття особистої слави. Труднощі, що з ними стикалися подвижники видавничої справи на Тернопільщині, були зумовлені загальною ситуацією на читацькому ринку Австро-Угорської Галичини. Читацька публіка не вирізнялась ані чисельністю, ані грошовитістю, тож «кожен гріш, виданий на книжку чи

газету, був майже актом патріотизму» [8, с. 371]. Українськомовні видання друкували невеликими накладками, видавці стикалися з труднощами в їх розповсюдженні, у несприятливі періоди тиражі могли продавати роками. За влучним висловом Івана Франка, лише той може оцінити всю «витривалість і посвяту», якої вимагає видавнича діяльність у Галичині, хто хоч раз сам до неї брався [9, с. 563]. Усвідомлення потреби у друкованому слові як реальному чинникові гуртування українців, піднесення рівня їх національної свідомості, просвіта у найширшому сенсі як крок до суспільного поступу нації були тією ідейною основою, яка спонукала видавців української книги до подвижницької праці.

Особливістю видавничої справи Тернопілля кінця XIX — початку XX століття є одночасне постання українського книго- і пресодрукування: у січні 1886 року побачив світ перший том «Руської історичної бібліотеки» за редакцією Олександра Барвінського, а вже в лютому 1886 року в Бережанах виходить перший у краї українськомовний друкований часопис «Одноднѣвка Бережаньска» за редакцією о. Сильвестра Лепкого. Обидва видання були започатковані з приватної ініціативи їхніх редакторів, що, як уже зазначалося, було характерним для видавничої справи Тернопільщини загалом.

Наступні видання українських періодичних і неперіодичних друків відбувається паралельно, однак маємо констатувати, що цей процес не характеризувався неперервністю та динамічністю.

Усього за аналізований період на Тернопіллі вийшло друком понад 200 українських неперіодичних видань і 25 часописів. Найбільше неперіодичних друків побачили світ у Тернополі (89 назв), Почаєві (62 назви) та Бережанах (31 назва). Значно менше друкованих видань вийшло в інших містах краю: Борщеві (шість назв), Бучачі (чотири назви), Збаражі (три назви), Чорткові (три назви), Зборові (одна назва), Кременці (одна назва), Тереховлі (одна назва).

Щодо періодики, то в зазначений період з двадцяти чотирьох українських часописів дванадцять виходило в Бережанах, дев'ять — у Тернополі, по одному — у Бучачі, Збаражі та Нагорянці Бучацького повіту.

Аналізуючи інтенсивність книгодрукування на Тернопільщині в зазначений період, відзначаємо виразну тенденцію до збільшення кількості видань від початку XX століття. Це пов'язано з відкриттям української гімназії в Тернополі (щорічні звіти про діяльність гімназії, публікація наукових розвідок викладачів гімназії), з розвитком української періодики краю (бібліотека журналу «Молодіж»), а також активізацією діяльності українських культурно-просвітницьких, господарських та громадських товариств (статuti та звіти цих громадських організацій, друкування книг їхнім коштом). Максимальна кількість друкованої продукції припадає на 1906-1907 та 1911 роки. Збільшення кількості видань у 1913 році спричинене активною діяльністю редакції часопису «Почаевский Листокъ», що з 1906 року започаткувала як безкоштовний додаток до газети «Библиотека Волынского Союза Русского Народа», але ці друки, як уже зазначалося, лише умовно можна вважати українськими. Не слід применшувати і таку закономірність, що видання початку XX століття збереглися повніше, ніж

друкована продукція 80-90-х років XIX століття.

Література

1. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ: історико-краєзнавчі замальовки / Л. Бойцун. — Тернопіль: Джура, 2003. — 392 с.: іл.
2. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). — К.: Критика, 2006. — 632 с.
3. Державний архів Тернопільської області. — Ф. 322. Канцелярія Тернопільського губернатора. — Оп. 1. — Спр. 62. (Рапорти окремих осіб і листування про дозвіл на торгівлю друкованими творами, відкриття друкарень і фотографій) [рос.]. — 249 арк.
4. Кревецький І. Часописи Галицького Поділля: історико-бібліографічні матеріали з рр. 1882-1927 / Іван Кревецький // Часописи Поділля: історично-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776-1926) та 10-ліття існування УС РР / склали М. Білінський, Н. Співачевський, та І. Кревецький; за ред. В. Отамановського. — Вінниця: [б. в.], 1927–28. — С. 3–21.
5. Миколаєвич Р. Тернопіль і Тернопільщина у світлі статистики / Роман Миколаєвич // Шляхами Золотого Поділля: регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини. — Філядельфія, Па: [б. в.], 1983. — Т. 1. — С. 59–86.
6. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Історія українського друкарства / І. Огієнко; упоряд., авт. передм. М.С. Тимошик. — К.: Наша наука і культура, 2007. — 536 с.
7. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Свята Почаївська лавра / І. Огієнко; упоряд., авт. передм. М.С. Тимошик. — К.: Наша наука і культура, 2005. — 448 с.
8. Франко І. Передмова [до видання «Вибір декламацій для руських селян і міщан». Вид-во т-ва «Просвіта». Львів, 1902] / І. Франко // Іван Франко. Зібрання творів: у 50 т. — Т. 33: Літературно-критичні праці. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 417–428.
9. Франко І. Руська історична бібліотека / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів: у 50 т. — Т. 46, кн. I. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 563–564.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. — Ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка. — Оп. 1. — Спр. 1346 (Листування з Міністерством внутрішніх справ, староствами з приводу патентів на відкриття друкарень) [нім., польськ.]. — 126 арк.
11. Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності / Ігор Чорновол // Барвінський О. Спомин з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. — К.: Смолоскип, 2004. — С. 17–38.